

„V jednoho Boha věřití budeš“ Anonymní dědictví Kanisiových katechismů*

Dominik Opatrný

Řekne-li se „první přikázání Desatera“, snad každému českému katolíkovu se nejprve vybaví: „V jednoho Boha věřití budeš.“ Autora tohoto textu nevyjímaje. Pokud dotyčný něco k Desateru studoval, vzápětí k tomu dodá, že v Bibli ale stojí něco jiného, totiž zákaz: „Nebudeš mít jiného boha mimo mne“ (Ex 20,3 a Dt 5,7).

Vědomí této rozdílnosti mezi Písmem a katechezí vyvolává zneklidňující otázky: Kde se tato změna vzala? Jaká autorita za ní stojí? A má vůbec člověk právo měnit Boží zákon?

Pozitivní formulace bývá označována jako katechetická formule a občas se dokonce setkáme s tvrzením, že pochází od svatého Augustina, tedy klíčového teologa latinské patristiky.¹ To by jí dávalo jistou míru autoritativnosti, jisté zakotvení v západní tradici.

Jenže je nápadné, že *Katechismus katolické církve* u prvního přikázání žádnou katechetickou formuli neuvádí. Naopak v úvodu článku věnovaného tomuto přikázání připojuje ke klasickému znění přikázání z Ex 20,2–5 (včetně zákazu zpodobňování Boha) jiný pozitivní příkaz z Písma: „Je psáno: ‚Pánu, svému Bohu, se budeš klanět a jen jemu sloužit‘“ (Mt 4,10). Jsou to slova z Dt 6,13, jimiž Ježíš odpověděl na poušti ďáblu při třetím pokušení.² Že by katechismus v této věci Augustina ignoroval? Pochybnosti o původu katechetické formule ještě vzrostou, podíváme-li se do dalších jazyků. Existuje sice německá verze: „Du sollst an einen Gott glauben,“ ale něco podobného nelze dohledat pro latinu nebo třeba angličtinu (pomineme-li na internetu několik málo textů evidentně přeložených z němčiny). Dokonce i slovenská verze „V jednoho Boha veriť budeš“ je prakticky neznámá.

Tato pozorování naznačovala, že katechetická formulace je až po-augustinovská a navíc se omezuje na němčinu a potažmo pak češtinu.

* Studie vznikla za finanční podpory Interní grantové agentury Univerzity Palackého IGA_CMTF_2018_004 „Dějiny české a světové teologie“.

1 Srov. Jiří SKOBLÍK, *Přehled křesťanské etiky*, Praha: Karolinum, 1997, s. 121.

2 Srov. KKC, nadpisy před č. 2084.

Proto jsem se rozhodl celou věc řádně prověřit a výsledky přehledně předložit v chronologickém sledu. Cílem tohoto článku je ukázat, že tzv. katechetická formule prvního přikázání Desatera není poprvé doložena u Augustina z Hipponu, ale až v německé verzi katechismu Petra Kanišia, od něhož se přes rakouský školní katechismus rozšířila i do českého jazyka. Zároveň chci předložit hypotézu, že tuto formulaci vytvořil sám Kanisius, a to na základě dvou starších pozitivních variant tohoto přikázání: citace z Mt 4,10 a veršovaného Desatera ze 13. století.

1. AUGUSTINOVY OTÁZKY NAD DESATEREM

Je nesporné, že svatý Augustin významně zasáhl do způsobu, jakým se učíme Desatero nazpaměť a jak ho vykládáme. Přitom biskup z Hipponu nepředložil žádný inovativní seznam přikázání, pouze si ve spise *Questiones in Exodum*, q. 71, položil nad biblickým textem pět zásadních otázek.³ Svými odpověďmi pak pro západní teologii nastavil způsob interpretace Desatera na staletí dopředu. Přikázání „nezabiješ“ pochopitelně interpretoval tak, že se nevztahuje na zabítí přikázané zákonem či Bohem. Byl si vědom, že řecké μοιχός znamená „cizoložník“, ale přesto svou úvahu o šestém přikázání uzavřel, že Desatero zakazuje „každou nedovolenou soulož, jakož i oněch údů nelegitimní užití“.⁴ Zákaz krivého svědectví rozšířil na jakoukoliv škodlivou lež a zákazy žádostivosti v závěru seznamu vztahoval k vnitřnímu hříchu, odlišnému od vnějšího skutku, který zakazuje jiné přikázání.⁵

Největší vliv měl ale Augustin na dělení přikázání. Ze samotného biblického textu totiž není jasné zřejmé, kde jeden příkaz končí a kde další

³ AUGUSTINUS, *Questionum in Heptateuchum libri VII*, Quest. Exodi 71 (CCSL 33, 102–105).

⁴ AUGUSTINUS, *Questionum in Heptateuchum libri VII*, Quest. Exodi 71.4 (CCSL 33, 105): „Sed si furti nomine bene intellegitur omnis illicita usurpatio rei alienae, (non enim rapinam permisit qui furtum prohibuit, sed utique a parte totum intelligi voluit, quidquid illicite rerum proximi aufertur,) profecto et moechiae omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi.“ U rigorózního biskupa je to celkem pochopitelné, ale zvláštní je, že se tohoto překladu drží i překladatelé Starého zákona v Českém ekumenickém překladu a původní termín vyhrávají do poznámek pod čarou. Čtenář by spíš čekal přístup opačný.

⁵ Ve svém původním významu spíš poslední přikázání zakazovalo snahu přivlastnit si právně jinak nenapadnutelným způsobem něco, co člověku nepatří, jako to udělal Achab s Nábotovou vinicí (1 Král 21,1–16) nebo David s Bat Šebou, ženou Chetity Uriáše (2 Sam 11).

začíná. Sporná jsou především dvě místa: je zákaz zobrazování bohů ještě součástí zákazu modloslužby, nebo se již jedná o samostatné přikázání? A jsou zákazy bažení jedním přikázáním, nebo se dělí na dvě?

V tradici se objevilo více způsobů řešení těchto otázek. V Midraších, konkrétně Mechiltě rabiho Išmaela, najdeme Desatero rozděleno na dvě desky rovným dílem „pět plus pět“. Přesněji řečeno, židé nemluví o desateru přikázání, ale desíti slovy (srov. Dt 4,13). Prvním slovem je „Já jsem Hospodin, tvůj Bůh, já jsem tě vyvedl z egyptské země, z domu otroctví,“ a na druhé desce mu odpovídá „Nezabiješ.“⁶ To znamená, že na druhém místě musí stát zákaz mít cizí bohy, a to včetně zobrazování Hospodina. Další přikázání pokračují ve známém sledu až po desáté, které zakazuje bažení po majetku i manželce.

Naproti tomu řecká tradice dělí Desatero na čtyři přikázání týkající se Boha a šest týkajících se bližního („čtyři plus šest“) a tohoto rozdělení se drží kalvinisté, protože podporuje jejich snahu o očistění kultu od přebujelé výzdoby. Slova o vyvedení z Egypta jsou zde jakýmsi prologem, který předchází prvnímu přikázání, totiž zákazu modloslužby, a druhému, totiž zákazu zobrazovat Boha. Podle pravoslavných ale křesťané Krista i svaté zobrazovat směřjí, pokud obraz chápou jako ikonu, a to díky vtělení. Jak známo, zásadní roli v boji s obrazoborectvím sehrál Jan Damašský a Druhý nicejský koncil.⁷

Augustin toto rozdělení znal, ale znal i jiné, totiž „tři plus sedm“: v něm první tři přikázání upravují vztah k Bohu (zákaz zobrazování je součástí zákazu modloslužby) a dalších sedm přikázání řídí vztah k bližnímu (zákaz dychtit po cizí ženě a cizím domě jsou rozdílná přikázání, tak jako zákaz cizoložství a krádeže). Hipponský biskup se nakonec k tomuto rozdělení přiklonil, a to kvůli zřejmé číselné symbolice. Následovala ho katolická a luteránská tradice.

Shrneme-li tedy Augustinův vliv na výklad Desatera, pak tomuto biskupovi můžeme připsat přesvědčení, že zákaz zabít není absolutní, že zákaz cizoložství je třeba interpretovat široce jako zákaz smilstva a konečně že zákaz dychtit se vztahuje na vnitřní hřích žádostivosti. Také se jeho vlivem prosadilo dělení, které vnímá zákaz bažit po ženě a majetku jako dvě přikázání, zatímco zákaz mít jiné bohy a zobrazovat si je jako

⁶ Srov. *Mekhilta d'Rabbi Yishmael* 20,14, https://www.sefaria.org/Mekhilta_d'Rabbi_Yishmael.20.14 [cit. 12. 7. 2019].

⁷ Srov. Ctirad Václav POSPÍŠIL, *Ježíš z Nazareta, Pán a spasitel*, Praha: Krystal, OP, 2002, s. 163–165.

jedno. Nicméně právě zde Augustin stále mluvil o zákazu mít jiné bohy a ani ho nenapadlo text formulovat pozitivně. Ostatně sám žil v době dozrívání římského polyteismu, takže pro něj bylo biblické znění velmi aktuální.

2. PRVNÍ PŘIKÁZÁNÍ VE STŘEDOVĚKU

První přikázání začalo svou aktuálnost ztrácet ve středověku, kdy pohanství ustoupilo a obyvatelstvo se christianizovalo. Z jinověrců zůstali již jen židé a muslimové, ovšem ti byli také monoteisté a naopak podezírali křesťany z triteismu. Křesťané si tak museli vybrat: buď mohli začít interpretovat první přikázání metaforicky, jako zákaz spoléhat se na jiné jistoty než Hospodina, nebo pro ně hledat nové, obsažnější vyjádření. V našem zkoumání jsou důležité především dvě: někteří autoři nahradili první přikázání jiným biblickým citátem, jiní použili zcela novou formulaci.⁸

Pokud jde o Bibli, nabízela se již zmiňovaná slova Deuteronomia 6,13: „Pána, svého Boha, se budeš bát a jen jemu sloužit“ (podle Vulgáty). Tento verš citoval už Augustin, když popisoval povinnosti člověka vůči Bohu. Ve spise *De moribus Ecclesiae Catholicae* probíral kardinální ctnosti v opačném pořadí od mírnosti po prozíravost. U spravedlnosti se zastavil jen krátce, a to ještě pouze u jedné její části. „Co je spravedlnost ve vztahu k Bohu?“ ptal se a odpovídal: „Když i Pán říká, ‚Nemůžeš sloužit dvěma pánům,‘ a apoštol kárá ty, kteří slouží spíše stvoření než stvořiteli, nebylo snad řečeno dříve ve Starém zákoně: ‚Pána, svého Boha, budeš uctívat a jen jemu sloužit?‘“⁹ Úcta vůči Bohu a bohoslužba jsou tedy naplněním spravedlnosti v našem náboženském životě.

Ve středověku se již tento verš uváděl jako znění prvního přikázání. Například spis *In antiphonam Salve regina*, někdy připisovaný Bernardovi

⁸ I v současné době nacházíme podobné pokusy, například Jiří Kašný formuloval Desatero podle současného jazyka práv a svobod následovně: „Každý Izraelita má právo nebýt podřízen žádnému jinému bohu vyjma Hospodina.“ Jiří Kašný, „Právní sbírky v Tóře,“ *Studia theologica* 17, č. 3 (2015): 1–26, zvláště s. 3.

⁹ AUGUSTINUS, *De moribus ecclesiae catholicae* 1,44 (PL 32, sl. 1330): „Quid de justitia quae ad Deum pertinet? Nonne cum et Dominus dicat, Non potestis duobus dominis servire, et Apostolus redarguat eos, qui creaturae potius quam creatori serviunt, in veteri Testamento prius dictum est, Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies?“

z Clairvaux, tak formuluje první z deseti přikázání.¹⁰ Nepřekročitelný zákaz modloslužby, jehož porušení se trestalo smrtí (např. Joz 7), byl nahrazen subtilnějším a hůře ověřitelným příkazem prokazovat Hospodinu úctu a sloužit mu. To ale umožnilo zahrnout pod Desatero veškeré křesťanské kultické předpisy a církevní přikázání.

Vedle toho se první přikázání dočkalo i zcela originálního znění: *unum crede deum*, což by se česky dalo přeložit jako „v jednoho věř Boha“.¹¹ Tato formulace se poprvé objevila v Anglii na počátku 13. století u Alexandra z Ashby (Alexander Essebiensis). Ve svém veršovaném spise *Brevissima comprehensio historiarum: Versio brevis versus* shrnul tento augustiniánský kanovník do dvou set veršů určených k memorování celý Pentateuch.¹² Desatero podal následujícím způsobem:

Zákon byl dán napsaný na dvou kamenných deskách,
Zákon obsahuje těchto deset Božích přikázání:
Jednoho věř Boha, nepřísahej při něm nadarmo,
svěť soboty a cti rodiče,
ať se ti vyhne vražda, prostopášnost, krádež,
podvod, nežádej věci ani družky druhého.¹³

¹⁰ Srov. BERNARDUS, *In antiphonam Salve regina* 4,4 (PL 184, sl. 1075): „porro decem sunt praecepta Legis. Primum est...“ „dále deset je přikázání Zákona. První je...“

¹¹ Technicky vzato v latině chybí předložka „in“, česky „v“. Již Augustin rozlišil mezi vyšším stupněm „věřit v Krista“ a nižším stupněm „věřit Krista“, který ztotožnil s vírou démonů v Jak 2,19 (AUGUSTINUS, *Sermo* 144,2, PL 38, sl. 788). Toto rozlišení najdeme i u Bedy Ctihodného (srov. BEDA, *Super Divi Jacobi Epistolam* 2, PL 93, sl. 21). Na oba autory pak odkazuje ve svých sentencích Petr Lombardský (PETRUS LOMBARDUS, *Sententiae* 3,23,4,1), takže se rozlišení stalo pevnou součástí teologického kurzu. Veršované Desatero ale zcela jistě neomezuje povinnost víry jen na „víru démonů“, takže absenci předložky musíme přisuzovat rytmickým důvodům.

¹² Srov. RYAN P. FREEBURN, *Hugh of Amiens and the Twelfth-Century Renaissance*, Farnham: Ashgate Publishing, 2011, s. 29; BRIAN FITZGERALD, *Inspiration and Authority in the Middle Ages: Prophets and Their Critics from Scholasticism to Humanism*, Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 100.

¹³ ALEXANDER ESSEBIENSIS, *Brevissima comprehensio historiarum: Versio brevis versus* 147: „Lex datur in binis tabulis inscripta petrinis, lex precepta Dei continet ista decem: Unum crede Deum, nec jures vana per ipsum, Sabbata sanctifies et venerare patres, a te vitentur cedes, lascivia, furtum, fraus, non alterius rem sociam ve petas“ (citováno podle elektronické databáze Library of Christian Latin Texts). Latinský text z rytmických důvodů střídá imperativy a konjunktivy, v češtině kvůli srozumitelnosti užívám jen imperativy s výjimkou jednoho tvaru ve třetí osobě.

Středověcí studenti měli veršované pomůcky rádi, a tak toto shrnutí Dekalogu začalo žít vlastním životem.¹⁴ Znovu se s ním setkáváme ve sbírce řeči Bonaventury z Bagnoregia (1221–1274) *Collationes in Hexaemeron*. Druhá deska je ovšem převertovaná: „měj v úctě rodiče, nebuď vrah, zloděj, cizoložník, nespravedlivý svědek, ať netoužíš po cizí snoubence ani věci druhého.“¹⁵ Kromě dalších změn tedy Bonaventura prohodil šesté a sedmé přikázání – tak jak je najdeme i v Septuagintě. I další autoři verše druhé desky různě upravovali, zatímco první zůstávala stabilní.

Skladatel veršů pochopitelně musel podrobit Desatero různým transformacím, aby vše zapadlo do rytmu – a jednou z těchto změn bylo převedení negativního prvního přikázání na pozitivní. Výsledné znění bylo kratší a srozumitelnější, protože zákaz již vymýceného polyteismu nahradilo přikázání věřit v Boha, tedy věřit první článek víry – což bylo možné chápat jako synekdochu pro celé Krédo.

Přeformulování přikázání do pozitivní formy ovšem nebylo nijak bezvýznamným krokem. Španělský právník Guido de Monte Rocherii (tvořil kolem roku 1331) citoval zmíněný verš ve svém nejdůležitějším spise, *Manipulus curatorum*, v souvislosti s rozdíly mezi pozitivními a negativními přikázáními.¹⁶ Zatímco negativní zákon zavazuje vždy a všude (nevezmeš jméno Boží nadarmo, nezabiješ, nezczoložíš, nepokradeš atd.), pozitivní zavazují jen podle „času a místa“. Podle této logiky by tak první přikázání mělo přestat platit absolutně, ale spolu s příkazem zachovávat sobotu a ctít rodiče by zavazovalo podle okolností. Dokázal si ale středověký člověk představit okolnosti znemožňující věřit v Boha? Je zajímavé, že se nad tím Guido vůbec nepozastavil.

Teologové si byli stále vědomi, že toto je jen veršík k zapamatování (už kvůli zvláštnímu slovosledu), ale samotné přikázání zní jinak. Když samotný Guido vysvětloval první přikázání, použil biblický text.¹⁷

¹⁴ Například Hus ve svém *Výkladu Sentencí Petra Lombardského* u každé distinkce citoval shrnutí ve verších, které snad pocházelo od Jindřicha Langensteina. Srov. Václav FLAJŠHANS, „Úvod,“ in Jan Hus, *Super IV Sententiarum*, Praha: Jaroslav Bursík, 1904, s. VI.

¹⁵ BONAVENTURA Z BAGNOREGIA, *Collationes in Hexaemeron* 4,2,8: „Unum crede deum, nec iures vana per ipsum, sabbata sanctifices, habeas in honore parentes, non sis occisor, fur, moechus, testis iniquus, alterius nuptam nec rem cupias alienam“ (citováno podle elektronické databáze Library of Christian Latin Texts).

¹⁶ SROV. GUIDO DE MONTE ROCHERII, *Libellus valde utilis vulgo inscriptus, Manipulus curatorum*, Antverpiae: Apud Joannem Bellerum, 1554, fl. 217r.

¹⁷ SROV. GUIDO DE MONTE ROCHERII, *Manipulus curatorum*, fl. 136v.

Jiný vlivný teolog, francouzský konciliarista Jean Gerson (1363–1429), ve svém spise *De praeceptis decalogi, de confessione et de arte moriendi* také mnemotechnickou pomůcku citoval, aby vzápětí napsal: „První přikázání je: Miluj Pána, svého Boha, celým svým srdcem, celou svou myslí a celou svou silou.“¹⁸ Povinnost věřit v Boha je tedy ekvivalentem prvního ze dvou Ježíšových velkých přikázání.

Vzácný doklad o pronikání veršovaného Desatera do němčiny nacházíme v kostele v Merseburgu poblíž Lipska. Na kamenném vyobrazení z let 1514–1526 drží Mojžíš dvě kamenné desky.¹⁹ Na první je nápis latinský, který vychází z Bonaventurovy verze Desatera a jen mírně ji upravuje. Vše je zakončeno větou: „Kdo chceš vejít do života, zachovávej Boží přikázání.“²⁰ Na druhé desce je potom německý překlad, který začíná „Glaub in einen goth“ a pokračuje celým Desaterem.²¹ U pátého až sedmého přikázání ale zaměňuje latinské imperativy za modální slovesnou vazbu „Du solt niemant toeden...“, jak je to v německých překladech Desatera běžné. Tento nápis dokazuje, že se latinské veršované Desatero začalo šířit i do vernakulárních jazyků, ovšem zatím bez jasnější kodifikace, jak dokazují imperativy střídající se s modální vazbou v němčině. Formulace prvního přikázání se tak ustálila až v podobě, jakou jí dal v německé verzi svého katechismu Petr Kanisius.

3. MODERNÍ VERZE PRVNÍHO PŘIKÁZÁNÍ U PETRA KANISIA (1521–1597)

„Jestliže se Bavorsko, jako žádný jiný kmen, drží s neochvějnou věrností římské církve,“ tvrdil Kanisiův životopisec Florian Rieß (1823–1882)

¹⁸ Johannes GERSON, *De praeceptis decalogi, de confessione et de arte moriendi*, in *Joannis Gersonii doctoris et cancellarii parisiensis opera*, sv. 1, Parisii, 1606, s. 261: „Primum praeceptum est: Diliges Dominium Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota mente tua, & ex tota virtute tua.“

¹⁹ Srov. Heinrich OTTE, „Erläuterungen über einige Kunstdenkmäler im Dome zu Merseburg,“ *Neue Mittheilungen aus dem Gebiete historisch-antiquarischer Forschungen* 5, č. 1 (1841): 82–122, zde s. 93.

²⁰ Tamtéž, s. 93: „Unum crede deum. Nec vane jures per ipsum. Sabatha sanctifices. Non sis occisor. Non sis fur. Non sis mechus. Non sis testis iniquus. Non cupias uxorem proximi tui. Non cupias rem alienam. Qui vult vitam ingredi servet mandata dei.“

²¹ Tamtéž: „Glaub in einen goth. Nicht schwer bei seinem namen. By heiligen tage feier. Vater und mutter eher. Du solt niemant toeden. Du solt niht stelen. Du solt nit unkeusch sein. Nit gib falsch zeugniss. Nit beger dines nest gemal. Nit beger fremde guter.“

a odvolával se přitom na biskupa Theodora z Freysingu a Řezna, „pak za to může poděkovat Kanisiovu katechismu, protože jím jakož i svým apoštolským působením Kanisius zachránil Horní a Dolní Bavorsko i Horní Falc pro církev.“²² O kousek dál k tomu připojil slova biskupa Jindřicha z Aušpurku, podle něhož je třeba Kanisiovi připsat na účet to, co z pravé víry „zbývá v Rakousku, Čechách, Švábsku, Tyrolsku a Švýcarsku“.²³

Tento seznam dobře pokrývá oblast působení „prvního německého jezuitu“, který se narodil roku 1521 v nizozemském městě Nijmegen u dnešních hranic s Německem a jemuž na víře Němců celý život velmi záleželo. Spoluzakládal jezuitskou kolej v Kolíně nad Rýnem, účastnil se tridentského koncilu a působil jako rektor univerzity v Ingolstadtu.²⁴

Kanisiovo působení v českých zemích u příležitosti třisetletého výročí úmrtí tohoto významného jezuitu podrobně zmapoval dr. Antonín Podlaha (1865–1932), přednášející na Teologické fakultě Karlovy univerzity a pozdější pomocný biskup pražský. V brožurce *Styky bl. Petra Canisia s vlastí naší* podrobně popsal, jak začala vyjednávání o příchodu jezuitů do Čech již roku 1552, kdy se Kanisius stal kazatelem ve vídeňské katedrále, jak tento jezuita přišel roku 1555 do Prahy, aby připravil vše potřebné pro příchod prvních dvanácti jezuitů z Říma dalšího roku, a jak v Praze německy kázal, zpovídal a zasloužil se i o otevření první jezuitské školy. Roku 1556 Ignác z Loyoly v osobním dopise jmenoval Kanisia provinciálem „v Království českém, arcivévodství rakouském, vévodství bavorském a v celém horním Německu“.²⁵ Kanisius tak byl

²² Florian RIESS, *Der selige Petrus Canisius aus der Gesellschaft Jesu: Aus den Quellen dargestellt*, Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1865, s. 532: „Wenn Bayern wie kein anderer Stamm mit unwandelbarer Treue an der römischen Kirche festhält, so hat es dieses dem Katechismus von Canisius zu verdanken, der hiedurch wie durch sein apostolisches Wirken Ober- und Niederbayern und die obere Pfalz der Kirche gerettet hat.“

²³ RIESS, *Der selige Petrus Canisius*, s. 533: „durch seine ausgezeichnete Lehre, seinen heiligen Unterricht und seine heilsamen Rathschläge hat er Hoch und Nieder im wahren Glauben bestärkt und gekräftigt und überhaupt bewirkt, daß, was in Oesterreich, Böhmen, Schwaben, Tyrol und Schweiz noch heute an wahren Glauben vorhanden ist, auf seine Rechnung geschrieben werden muß.“ Citát může pocházet buď od Jindřicha IV. z Lichtena (biskupem 1505–1517), nebo Jindřicha V. z Knöringenu (biskupem 1599–1646).

²⁴ Ke Kanisiovu životu srov. Paul BEGHEYN, „Petr Canisius: Mystik a manažer – otec zakladatel Svatoklementinské koleje v Praze,“ in *Bohemia jesuitica 1556–2006*, sv. 1, ed. Petronilla Cemus, Praha: Karolinum, 2010, s. 193–205.

²⁵ Antonín PODLAHA, *Styky bl. Petra Canisia s vlastí naší*, Praha, 1897, s. 17: „in regno Bohemiae, in archiducatu Austriae, in ducatu Bavariae et in universa superiori Ger-

představeným českých jezuitů až do roku 1563, kdy se od hornoněmecké provincie oddělila provincie rakouská, jejímž provinciálem byl jmenován Belgičan Nicolaus Lanoy.

Kanisiovo působení se ale neomezovalo jen na fyzickou přítomnost představeného, kazatele a zpovědníka. I v době nepřítomnosti si udržoval vliv na své mnohé žáky prostřednictvím katechismů, podle nichž jezuité vyučovali, a to ještě staletí po jeho smrti.²⁶ Svým vlivem dokonce zastínil i katechismus tridentský, a to díky své jednoduchosti a jasnosti.²⁷

V Německu tou dobou existovala přehršel katolických katechismů, které se od sebe různě lišily. Naopak protestanté byli semknuti kolem katechismu Lutherova. Již roku 1549 začal Kanisius mluvit se svými bratry o tom, že je nutné vytvořit nový katechismus pro studenty na univerzitě v Ingolstadtu.²⁸ Postupně se ukázalo, že text bude muset vytvořit sám. Přesto se usilovně snažil, aby dílo budilo dojem, že je výsledkem práce skupiny teologů, a aby se do finální podoby zapojili alespoň jeho cenzoři. První vydání těchto katechismů proto vycházela anonymně, což dnes komplikuje snahu Kanisiovu tvorbu zmapovat. Situace se změnila až rozhodnutím Tridentu, že všechny teologické knihy musejí mít jasné uvedení autora.²⁹

První a největší Kanisiův katechismus, určený starším studentům jezuitských škol, vyšel latinsky roku 1555 ve Vídni pod názvem *Summa doctrinae christianae*.³⁰ Ještě před jeho dokončením král Ferdinand rozhodl, že katechismus má být přeložen do němčiny a že se podle něj má

mania.“ Citace ověřena v elektronické databázi Jesuit Online Library, odkaz <https://goo.gl/7K4PtN> [cit. 24. 8. 2018]. Z další literatury srov. např. Gerhard BELLINGER, „Die Katechismen des P. Canisius von 1555 bis 1566,“ in *Der Katechismus Romanus und die Reformation: Die katechetische Antwort des Trienter Konzils auf die Haupt-Katechismen der Reformatoren*, Paderborn: Bonifacius-Druckerei, 1970, s. 48–53.

²⁶ Ještě v roce 1885 potvrdila olomoucká konzistoř používání Kanisiových katechismů jako hlavní učební pomůcky, a když o devět let později zavádělo Rakousko Jednotný rakouský katechismus, učitelé se stále chtěli držet Kanisia. Srov. Marta HOŠŤÁLKOVÁ, „Katecheze církve na Moravě v období Rakousko-Uherské monarchie,“ *Studia theologica* 10, č. 2 [32] (2008): 60–71, zvláště s. 68–69.

²⁷ Srov. Tomáš PETRÁČEK, „Historický kontext vzniku a rozšíření katechismů v 16. století,“ in *O katechezi*, ed. Ludvík Dřímál, Ústí nad Orlicí: Diecézní teologický institut, 2009, s. 64.

²⁸ Srov. James BRODRICK, *Jezuita Petr Kanisius (1521–1597)*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2012, s. 232.

²⁹ Srov. tamtéž, s. 249.

³⁰ Srov. Petr KANISIUS, *Summa doctrinae christianae per questiones tradita, et in usum Christianae pueritiae nunc primum edita*, Vienna: Michael Zimmermann, 1555.

vyučovat „v našich pěti provinciích Dolního Rakouska a v našem hrabství Görtz“.³¹ Ostatní katechismy měly být z výuky vyloučeny.

Během dalšího roku vytvořil Kanisius na základě velkého katechismu verzi určenou nejmenším žákům nazvou *Catechismus minimus*. Počítalo se s tím, že text bude učitel vysvětlovat v němčině. Roku 1558 pak následoval střední *Parvus catechismus catholicorum* určený pro žáky středního věku.³²

V této souvislosti je důležitý katechismus nejmenší. Jeho první vydání se považovalo za ztracené, než si německý jezuita Otto Braunsberger všiml, že se nachází na konci jiné knihy, a zveřejnil svůj nález roku 1893 v knize *Entstehung und erste Entwicklung der Katechismen des seligen Petrus Canisius aus der Gesellschaft Jesu*.³³ Kanisius totiž vydal svůj *Nejmenší katechismus* poprvé jako „přílepek“ učebnice gramatiky nazvané *Principia grammatices* od francouzského jezuitu Hannibala Codreta, aby si studenti latiny mohli procvičovat látku na textu, který by sytil jejich duši.³⁴ Toto vydání, stejně jako všechna latinská, obsahuje první přikázání podle Exodu: „Nebudeš mít jiné bohy mimo mne. Nevytvoříš si zpodobení, abys je uctíval.“³⁵

Kanisiovým cílem ale bylo, aby jeho katechismy, a ten nejmenší především, pronikly mezi široký lid. Od počátku proto počítal s překlady do němčiny. *Nejmenší katechismus* v tomto jazyce poprvé vyšel také jako

³¹ Srov. Brodrick, *Jezuita Petr Kanisius*, s. 237.

³² Srov. Theodor Brüggemann – Otto Brunken, *Handbuch zum Kinder- und Jugendliteratur, Vom Beginn des Buchdrucks bis 1570*, Stuttgart: Metzler, 1986, sl. 287–290.

³³ Srov. Otto Braunsberger, *Entstehung und erste Entwicklung der Katechismen des seligen Petrus Canisius aus der Gesellschaft Jesu*, Freiburg im Breisgau: Herder, 1893, s. 102–106.

³⁴ Hannibal Codret, *Principia grammatices: Libellus plane novus, et ad eius artis rudimenta plane tum tradenda, tum percipienda, ut nullus fere alius, masime commodus iuventui*, Ingolstadii: Alexander und Samuel Weissenhorn, 1564.

³⁵ Podařilo se nám ověřit pouze přetisk z r. 1564: Petr Kanisius, *Summa doctrinae Christianae, per Questiones tradita, et ad captum rudiorum accommodata*, in *Principia grammatices*, Ingolstadii 1564, bez paginace: „Non habebis Deos alienos coram me. Non facies tibi sculptile, ut adores illud.“ Stejně znění uvádí německý *Nejmenší katechismus – Catechismus: Kurtze Erklärung der fürnemsten stuck des wahren Catholischen Glaubens*, Mayer, 1563, bez paginace, podle něhož vznikl první dochovaný český překlad roku 1584. Srov. Podlaha, *Styky bl. Petra Canisia s vlastí naší*, s. 22.

součást jiné knihy, samostatně pak roku 1558.³⁶ I zde ještě najdeme první přikázání v biblickém znění.³⁷

Roku 1568 rozšířil Kanisius modlitby, které byly od začátku součástí katechismu, natolik, že jej vydal pod názvem *Betbuch und Catechismus* (= čtvrté německé vydání *Nejmenšího katechismu*). Toto vydání se nám nepodařilo ověřit, ale Braunsberger předpokládá, že již obsahuje změny, které najdeme v šestém vydání z roku 1575.³⁸ O těchto změnách bude ještě řeč, ale podstatné je, že zde máme poprvé doloženo znění prvního přikázání: „Du solt allein in einen Gott glauben.“³⁹

Kanisiovy katechismy se dočkaly mnoha vydání a jejich text procházel proměnami. Změny prováděl jak sám autor, tak i jeho vydavatelé – ti k autorově nelibosti. Když Kanisius vydával rok před smrtí svou poslední autorizovanou verzi německého *Nejmenšího katechismu*, v předmluvě poznamenal: „Že ale někteří, a sice pod mým jménem, tento můj katechismus rozšiřují a záplatují všelijakými dalšími otázkami, to sám za sebe nemohu z více důvodů nazývat dobrým.“⁴⁰ Přál si proto, aby tato edice byla považována za jeho jediný pravý *Nejmenší katechismus*. I zde najdeme jako první položku Desatera příkaz věřit v Boha a tak tomu bylo i v dalších vydáních.⁴¹

³⁶ Franz Josef KÖTTER, *Die Eucharistielehre in den Katholischen Katechismen des 16. Jahrhunderts bis zum Erscheinen des Catechismus Romanus (1566)*, Aschendorff: Aschendorffsche Buchdruckerei, 1968, s. 91.

³⁷ Petr KANISIUS, *Der Klain Catechismus Sampt kurzen gebetlen für die ainfältigen*, Dillingen, 1558, s. Xv: „Ich bin dein Herr und Got. Du solt nit frembde Götter vor mir haben, du solt dir kain geschnitzt Bild machen, dasselbig anzubeten.“

³⁸ Srov. BRAUNSBERGER, *Entstehung und erste Entwicklung der Katechismen*, s. 110–111. Podle WorldCat se výtisk z roku 1568 nachází pouze ve Freiburgu. Bohužel nepomůže ani Streicherova synopse Kanisiových katechismů, protože ta obsahuje vydání z roku 1556 a pak až 1581. Srov. S. Petri Canisii, *doctoris ecclesiae, catechismi latini et germanici*, sv. 2, *Catechismi germanici*, ed. Fridericus Streicher, Romae: Pontificia Universitas Gregoriana; Monachii: Bavariae Officina Salesiana, 1936, s. 217 (biblické znění ve vydání z r. 1556) a 257 (nové znění ve vydání z r. 1581).

³⁹ Petr KANISIUS, *Betbuch und Catechismus: Nach rechter Catholischer form und weiß, jetz zum sechßten mal in Truck außgangen*, Dilingen, 1575.

⁴⁰ Petr KANISIUS, *Kleiner catechismus*, Sulzbach, 1596, s. 2: „Daß aber etliche zwar unter meinem Namen diesen meinen Catechismus mehren und allerley andere Fragen darin flicken: kan ich meines Theils vieler Ursachen halben nicht gut heissen. Habe dero halben solches in diesem meinem hohen Alter hiemit bezeugen und mehrern Unrath zu vermeiden diese Edition allein für meinen wahren kleinen Catechismus erkennen wollen.“

⁴¹ Petr KANISIUS, *Kleiner catechismus*, Sulzbach, 1596, s. 11.

Není možné s jistotou rozhodnout, zda Kanisius vytvořil tuto formulaci sám, nebo zda ji slyšel od některého ze svých kolegů. Každopádně ji máme poprvé doloženou u něj a právě jeho katechismus způsobil její rozšíření. V 18. století nacházíme doklady, že někteří autoři stále katechetickou formuli prvního přikázání s Kanisiovým katechismem spojovali. Jezuitský kazatel Petr Hehel roku 1735 napsal: „Proto Německý katechismus se schválením křesťanské katolické církve uvádí toto první přikázání v následujícím znění: v jednoho Boha věřití budeš.“⁴² Jako německý katechismus (*Teutsche catechismus*) se označoval jednak katechismus Lutherův, což je v tomto kontextu vyloučeno, jednak německá verze katechismu Kanisiova.⁴³

Zhruba v téže době vyšla v Curychu kniha představující přátelské disputace mezi katolíkem a evangelíkem pod názvem *Anpreisung des hell-leuchtenden Urims und Thummims, des Lichts und der Wahrheit*. V ní evangelík katolíkům vytýká, že si ve svém katechismu upravili první přikázání Desatera, aby se mohli dopouštět modloslužby: „První přikázání tedy zní: Nebudeš mít mimo mne žádné jiné (nebo cizí) bohy. A ne jak stojí ve vašem katechismu: Budeš jen v jednoho Boha věřit.“ Nato evangelík připomíná, že nemáme žádné tvory uctívat božskou úctou, a uzavírá: „Budeš vzývat Pána, svého Boha (říká Kristus v Mt 4) a jen jemu sloužit. Toto přikázání respektujete vy a vaše církve tak málo, že ctíte a vzýváte svaté ne jinak než bohy.“⁴⁴ Jak vznikaly nové a nové katechismy, postupně se zapomnělo, odkud věta „V jednoho Boha věřití

⁴² Petr HEHEL, *Christliche Glaubens-Lehr: Jedem leicht zu fassen vorgetragen und wie darnach zu leben, erklärt durch kurze Predigen*, sv. 3, Augsburg und Graz: Philipp und Martin Veith, 1735: „Dahero der teutsche Catechismus mit Guttheissung der Christ-Catholischen Kirchen dises erste Gebott mit folgenden gleich-lautenden Worten verfasst: du sollst an einen Gott glauben.“

⁴³ Roku 1740 dokonce vyšel přímo pod názvem *Der Teutsche Catechismus* Canisiův *Nejmenší katechismus* z roku 1596, a to doplněný o další otázky, přesně tak, jak si to autor nepřál. *Der Teutsche Catechismus venerabilis patris Petri Canisii der Societät Jesu Priestern und der Heil. Schriftt Doctorn, Sambt Beybefügter*, Múnech: Verlag des güld. Allmos. St. Joh. Bapt., 1740.

⁴⁴ „Das erste Gebott lautet also: Du solt keine andere (oder frömde) Götter vor mir haben. Und nicht wie in euerem Catechismo stehet: Du solt allein in einen Gott glauben. Da dann aussert allem Zweifel der Sinn ist, daß man neben Gott keine andere Creatur mit Göttlicher Ehr sol verehren und anbätten. Du solt anbätten den Herren deinen GOTT, (spricht Christus Matth. am 4. Cap.) und ihn allein dienen. Dises Gebott respectieret ihr in euerer Kirchen so wenig, daß ihr die Heiligen nicht anderst als Götter verehret und anbättet.“ [ANONYM], *Anpreisung des hell-leuchtenden Urims und Thummims, des Lichts und der Wahrheit*, sv. 2, bez místa vydání, 1736, s. 995. V jiné knize zase najdeme, že

budeš“ pochází. Protože se ale každý autor učil první přikázání jako dítě z paměti, přežívala dál.

Pro naši oblast je důležité, že Kanisiova formulace prvního přikázání pronikla i do *Velkého katechismu*, který nechal roku 1777 vydat vídeňský arcibiskup a kardinál Cristoforo Bartolomeo Antonio Migazzi.⁴⁵ Katechismus byl určen pro školy ve všech státech rakouské říše, tedy i pro České království. Vyznačuje se tím, že předkládá hned dvě znění Desatera. Na otázku, jaká jsou Boží přikázání Desatera, odpovídá nejprve: „Podle podstatného obsahu je Desatero Božích přikázání toto,“ a připojuje stručnější seznam s Kanisiovou formulací prvního přikázání.⁴⁶ Pak ale dodává, že „Desatero Božích přikázání je také ve svatém Písmě vyjádřeno: Já jsem Hospodin...“⁴⁷ Tak pronikla Kanisiova formulace prvního přikázání do učebních osnov rakouské říše, i když zatím po boku biblického znění.

4. PRONIKÁNÍ DO ČEŠTINY

Českého čtenáře pochopitelně nejvíc zajímá, jak se Kanisiova verze prvního přikázání dostala do české literatury a jak fungovala její koexistence se zněním biblickým. Zde se ovšem setkáváme s paradoxní situací: České překlady Kanisiových katechismů vycházely s biblickým zněním přikázání. Kanisiova verze se začala šířit až z českého překladu výše zmíněného rakouského školního katechismu, který v Praze vydal arcibiskup Antonín Petr Příchovský z Příchovic. O důvodech tohoto paradoxu můžeme jen spekulovat, ale nejpravděpodobnější je, že české překlady malého Kanisiova katechismu vznikaly z latinských a starších německých verzí, které ještě obsahovaly latinský text. Kanisiova verze

tak první přikázání „krátce shrnujeme my katolíci“: [EIN KATHOLISCHER GEISTLICHER], *Erzählungen über die zehn Gebote Gottes*, Sulzbach, 1839, s. 79.

⁴⁵ *Der grosse Katechismus mit Fragen und Antworten samt der Einleitung in die Kenntniss der Gründe der Religion und den beweisenden Stellen zum Gebrauche in den kaiserl. königl. Staaten*, Wien, 1777. BRÜGGEMANN – BRUNKEN, *Handbuch zum Kinder- und Jugendliteratur*, s. 1373, uvádí toto vydání jako pravděpodobně první.

⁴⁶ *Der grosse Katechismus*, s. 102: „Nach dem wesentlichen Inhalte sind die zehn Gebote Gottes folgende.“

⁴⁷ *Der grosse Katechismus*, s. 103: „Die zehn Gebote Gottes sind in der heiligen Schrift also ausgedrückt.“

prvního přikázání se pak prosadila ne vahou jezuitského provinciála ani jeho katechismu, ale díky srozumitelnosti a snadné zapamatovatelnosti.

Antonín Podlaha poskytuje seznam českých vydání Kanisiových katechismů až do roku 1741. Všechny tyto katechismy obsahují biblické znění.⁴⁸ Pražští jezuité vydali první český překlad Kanisiova katechismu již roku 1559.⁴⁹ Toto rychlé vydání se ale setkal s odporem pražských utrakvistů a dnes není znám žádný výtisk, takže ani nevíme, o jakou velikost katechismu se jednalo.⁵⁰ Podobně je tomu i s vydáním z roku 1572.

Nejstarší známé vydání tedy pochází až z roku 1584, a jak píše Podlaha, to sleduje „otrocky předlohu německou i proti duchu českého jazyka“.⁵¹ Obsahuje biblický text: „Gá gsem Pán Bůh twůg / nevčinijs sobě Rytiny / ani Obrazu / aby se klaněl gemu. Nebudess mji Bohuow giných předemnu.“⁵² Stejný text, jen s proměňujícím se pravopisem, najdeme i v ilustrovaných katechismech z roku 1615 a 1681 a dalších vydáních z roku 1708, 1715, 1726 a 1741.⁵³ Podlaha připomíná i jiné autory, kteří se Kanisiem inspirovali – i ti se drží biblického znění, ať už to byl Jakub Hořčický z Tepenice nebo Georg Scherer.⁵⁴ Tento přehled bychom mohli doplnit o další reedice a jiné katechismy, zejména diecézí pražské a krá-

⁴⁸ Výjimku představují jen *Krátké otázky na katechismus Petra Kanisia* Václava Aloise Claudia Nepomuckého (1633), které znění Desatera neuvádějí, ale za hříchy proti prvnímu přikázání považují pochybnosti o Krédu, nedůvěru v Boha a nelásku k němu. Je tedy otázka, nakolik byl ovlivněn pozitivní formulací Desatera a nakolik jeho naplnění prostě spojoval s teologickými ctnostmi. Srov. Václav Aloisius CLAUDIUS NEPOMUCKÝ, *Krátké Otázky, Na Katechismus Petra Kanysia*, z *Tovaryšstva Ježíšova*, Praha, 1633, s. 23.

⁴⁹ PODLAHA, *Styky bl. Petra Canisia s vlastí naší*, s. 22.

⁵⁰ K odporu, jemuž museli první jezuité v Praze čelit, srov. Josef KOLÁČEK, „První jezuité v Čechách a první z Čech,“ in *Bohemia jesuitica 1556–2006*, sv. 1, s. 215–224.

⁵¹ PODLAHA, *Styky bl. Petra Canisia s vlastí naší*, s. 24.

⁵² Petr KANISIUS, *Malej katechismus a nebo summa pravé křesťanské katolické všeobecné víry*, 1584, fol. 45v.

⁵³ Srov. Petr KANISIUS, *Katechismus Petra Kanysia Soc. Jesu Th: Obrázky vypodobněný, Augsburg, 1615*, s. 33; Petr KANISIUS, *Catechismus s novými obrazy v nově na světlo vydaný který na místě daru*, Praha, 1681, fol. 25r; Petr KANISIUS, *Malý katechismus, obecnímu lidu, i mládeři [!] velmi užitečný*, Praha, 1708, nestránkováno; Petr KANISIUS, *Katechismus katolické Velebného Pátera Kanýzia Tovaryšstva Ježíšova*, Praha, 1715, s. 79; Petr KANISIUS, *Katechismus katolické Petra Kanýzia Svatého Pisma doktora jak mládeži, tak všemu lidu křesťanskému*, Olomouc, 1726, s. 86; Petr KANISIUS, *Malý katechismus, obecnímu lidu, i mládeži velmi užitečný*, Znojmo, 1741, nestránkováno.

⁵⁴ Jakub HOŘČICKÝ z TEPENICE, *Konfessy katolická: Totiž vyznání pravé víry křesťanské všeobecné*, Praha, 1609, s. 22. Georg Scherer, *Katechismus křesťanského náboženství, ve čtyřech částkách*, Praha, 1612, s. 307.

lovehradecké.⁵⁵ Biblický text nacházíme pochopitelně i v článku Antonína Hájka „O rozdělení desatera Božjho přikázání“.⁵⁶

První český doklad Kanisiova prvního přikázání nalezneme v českém překladu rakouského *Velkého katechismu*, který nechal hned rok po publikaci originálu vydat pražský arcibiskup Antonín Petr Příchovský z Příchovic.⁵⁷ Katechismus vyšel znovu v novém překladu ještě roku 1862 a pak v reedici 1875 a 1877.⁵⁸ Patrně odtud se rozšířila Kanisiova formulace v češtině. Znovu se s ní setkáváme v modlitební knížce Franze Rudolfa Bezděky (1845),⁵⁹ v dějeppravě Jana Evangelisty Bílého (1847),⁶⁰ v morálce Antonína Hejbala (1863).⁶¹ Všechny tyto výskyty spadají do doby, kdy se stále aktivně používal rakouský *Velký katechismus* z roku 1777, takže můžeme předpokládat jeho přímý vliv. Přestože *Velký katechismus* obsahoval dvě znění Desatera, tito autoři dávali přednost „podstatnému smyslu“ před biblickým vyjádřením. V českém prostředí se tedy Kanisiova formulace neprosadila autoritou jezuitského provinciála, přestože ten v Praze také krátce působil, ani jeho katechismu, ale svou srozumitelností a snadnou zapamatovatelností. Co si katecheté pamatovali z dětství, to učili i své žáky.

5. KANISIOVA FORMULACE A DŮVODY JEJÍHO VZNIKU

Nyní když jsme zmapovali vývoj pozitivních formulací prvního přikázání Desatera, včetně šíření do české jazykové oblasti, je konečně možné položit si otázku, co slavného jezuitu ke změně tak důležitého textu

⁵⁵ Srov. *Katechismus Arcybiskupství pražského*, Praha, 1737, s. 119; *Katechismus Biskupství králo-hradeckého: Aneb Kniha naučení křesťanského*, Praha, 1755, s. 45.

⁵⁶ Antonín HÁJEK, „O rozdělení desatera Božjho přikázání,“ *Časopis pro katolické duchovenstvo* 14, č. 4 (1841): 689–702, zde 696 a 698.

⁵⁷ *Veliký katechismus s otázkami, a odpověďmi k veřejnému i zvláštnímu vyučování mládeže v císařských královských zemích*, Praha, 1778. Zároveň vyšla i zkrácená varianta *Katechismus s otázkami a odpověďmi k Vyučování městské i sedlské mládeže v cís. králov. zemích*, Praha, 1778.

⁵⁸ *Veliký Katechismus pro katolické obecné školy*, Vídeň, 1862. S pozměněným názvem vyšel pak jako *Veliký Katechismus pro obecné školy*, Praha, 1875.

⁵⁹ František Rudolf BEZDĚKA, *Nová kniha modlic pro veřejnost dospělejší a vzdělanější zvlášť studující mládež*, Praha, 1845.

⁶⁰ Srov. Jan Evang. BÍLÝ, *Děje sv. katolické církve*, Praha, 1847, s. 36.

⁶¹ Srov. Antonín HEJBAL, *Katolická morálka čili Učení katolických mravů pro lid obecný*, Olomouc, 1863, s. 51.

vedlo, a jaký je tedy význam této změny. Neexistuje přímý důkaz, že novou formulaci vymyslel Kanisius sám: stále zůstává určitá šance, že se s ní setkal v nějakém dnes neznámém pramenu nebo že ji slyšel od některého ze svých spolupracovníků a zalíbila se mu natolik, že ji začlenil do svého přepracovaného *Nejmenšího katechismu* v němčině. Okolnosti ovšem mluví pro Kanisiovo autorství.

Nejprve je potřeba se podívat, jak německá věta „Du solt allein in einen Gott glauben“ navazuje na starší pozitivní podoby prvního přikázání. Z veršovaného Desatera se do ní dostal obsah přikázání: povinnost *věřit*. Začíná ale „Du solt“, stejně jako ostatní přikázání, a tak do Desatera zapadá snáze než imperativ latinských veršů: „jednoho věř Boha“. Stejně začíná i přikázání z Dt 6,13 citované Ježíšem v Mt 4,10, z něhož Kanisius převzal slůvko „allein“ (v řeckém textu μόνος), tedy „jen v jednoho“. Přesto tato věta nezněla německým uším zcela hladce, a tak se v dalších staletích dočkala dalších drobných úprav: původní předložka odpovídající latinské vazbě „in“ se změnila na němečtější „an“ a nadbytečné slůvko „allein“ vypadlo.

Větný rozbor sice dává pochopit vznik formule, ale nic neříká o jejím autorství. To se vyjasní, až když si položíme otázku, proč Kanisius zavedl tuto inovaci právě v *Nejmenším katechismu* a proč podle všeho roku 1568 (nejpozději však 1575). Při psaní svého nejkratšího katechismu měl od začátku na mysli děti a chtěl, aby byl pro ně přeložen do národních jazyků, především do němčiny. Děti ale neznaly polyteismus a nerozuměly by ani tomu, že se pro člověka mohou stát bohem peníze nebo majetek. Potřebovaly tedy pozitivní vyjádření prvního přikázání, něco jako Ježíšova slova z Mt 4,10, ale kratší a jednodušší.

Změna nenastala hned v prvním německém vydání *Nejmenšího katechismu*, ale až když se Kanisius rozhodl přepracovat tento katechismus podle učení katechismu tridentského, vydaného 1566.⁶² V první řadě změnil strukturu tak, aby více odpovídala Tridentu. Původní katechismus začínal jako předcházející středověké didaktické spisy výkladem apoštolského Vyznání víry, modlitby Otče náš a Desatera, přičemž každá položka odpovídala jedné z božských ctností: Vyznání víry víře, modlitba naději a Desatero lásce. Pak následovalo pojednání o svátostech, hříchu a kardinálních ctnostech. Nové uspořádání se více vymezovalo proti

⁶² K okolnostem vzniku tridentského katechismu srov. knihu BELLINGER, *Der Catechismus Romanus und die Reformation*.

protestantské reformaci a začínalo popisem katolické identity.⁶³ Dál si vyměnily místo svátosti a modlitba Otče náš, aby se zdůraznilo, že nauka o svátostech je důležitou součástí víry. Před výkladem o hříchu ještě Kanisius připojil shrnutí nauky tridentského koncilu o ospravedlnění.

Důraz na víru je patrný i v úvodních otázkách katechismu. Na přídavnou otázku „Co je hlavní částí křesťanského katolického učení?“ odpovídá katechismus: „Víra. Neboť bez víry není možné, aby se člověk Bohu líbil, křesťansky žil a byl zbožný. Žid 11.“⁶⁴

Změněné znění prvního přikázání nemohlo pocházet z katechismu tridentského, protože ten se drží biblického textu. Nicméně učení tohoto katechismu mohlo změně napomoci. Tridentský katechismus totiž vysvětloval, že první přikázání obsahuje dvojí: příkaz a zákaz. Zatímco zákaz zaznívá v biblickém textu prvního přikázání, pozitivně se přikazuje víra, naděje a láska.⁶⁵ Kanisius tedy zformuloval přikázání věřit (přikázání první teologické ctnosti) podle Mt 4,10. Příkaz věřit v Boha se tak stal synekdochou pro celé Krédo a potažmo i celé tridentské vyznání. Touto vírou se člověk stává katolickým křesťanem.

Neměli bychom ale přehlédnout, že změnou přikázání nedochází jen k jeho zpřesnění, ale také k posunu významu. Ve Starém zákoně Hospodin nenařizoval Izraeli věřit, ale žádal po něm věrnost. O víře v Boha nebylo pochyb, jen se Izrael musel rozhodnout, zda bude sloužit Hospodinu, nebo nějakému jinému bohu. Samotná existence přikázání víru v Boha předpokládá, protože nelze očekávat, že by člověk poslouchal někoho, v koho nevěří. V Kanisiově formulaci Desatera tak můžeme zaslechnout spíš hlas katolické církve, která nařizuje člověku, aby věřil.

ZÁVĚR

Ať už budeme příkaz věřit v Boha interpretovat jakkoliv, je nepochybné, že za jeho zařazení na začátek Dekalogu vůbec nemůže svatý

⁶³ K obrannému postoji dobových katechismů srov. Tomáš PETRÁČEK, *Církev, tradice, reforma: Odkaz Druhého vatikánského koncilu*, Praha: Vyšehrad, 2016, s. 28.

⁶⁴ KANISIUS, *Betbuch und Catechismus*, nestránkováno.

⁶⁵ Srov. *Katechismus z nařízení sněmu Tridentského k pastýřům duchovním a z rozkazu Pia V. papeže římského na světlo vydáný*, Praha: Nákladem dědictví sv. Prokopa, 1867, Část III, hlava II, otázka III, s. 346. Předtím u Vyznání víry se přímo mluví o přikázání věřit; srov. *Katechismus z nařízení sněmu Tridentského*, část I, hlava II, otázka III, s. 14.

Augustin. Cestu nové formulaci připravil středověký zvyk nahrazovat zákaz modloslužby různými pozitivními příkazy, ale byl to až Petr Kanisius, jezuita žijící dvanáct století po Augustinovi, kdo poprvé napsal: „V jediného Boha věřití budeš.“ Učinil tak v německém překladu svého *Nejmenšího katechismu*, a to zřejmě roku 1568, nejpozději však 1575. Odtud se formulace šířila s různými vydáními a přepracováními tohoto katechismu do Bavorska, do rakouského školního katechismu a přes jeho český překlad i do českého jazykového prostoru. Protože katechetická výuka byla založena na memorování otázek a odpovědí, jednoduchá „katechetická formule“ se výborně hodila a mohla se předávat z generace na generaci navzdory tomu, co stálo v Bibli.

Změna tedy proběhla z didaktických důvodů a zcela jistě neměla za cíl zastřít původní význam přikázání, které by se katolíkům nehodilo. Dokonce vychází z jiného biblického přikázání, které upravuje vztah člověka k Bohu. Návrat k biblickému znění by nicméně znamenal krok k jednotě jak v rámci katolické církve, tak celé ekumény.

**“Thou Shalt Believe in One God”:
The Anonymous Heritage of Canisius’ Catechisms**

Keywords: Decalogue; First Commandment; Augustine of Hippo (354–430); Canisius, Peter (1521–1597); Catechism

Abstract: Czech Catholics use a special form of the first commandment of the Decalogue, which could be translated “Thou shalt believe in one God”. Although it allegedly originates with Augustine, it is in fact a much later composition used only in the Czech and German versions. An inquiry revealed that it was first used by Peter Canisius in the German version of his Short Catechism (probably 1568, but at latest 1575). Canisius dared to reformulate the first commandment because others had done it before: using either another biblical commandment “Worship the Lord your God, and serve only him” (Deuteronomy 6,13; Matthew 4:10) or even the short summary “unum credas deum”. Canisius’ version spread in monotheistic Europe as it was more comprehensible and easier to remember. It was incorporated into the Austrian *Great Catechism* for schools (1777), which was also translated into Czech (1778). From this source, Canisius’ version of the first commandment spread in the Czech language space.

doc. Mgr. Dominik Opatrný, Th.D.
Katedra systematické teologie
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
dominik.opatrny@upol.cz